

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cihanzâde Abdülaziz Efendi

Lütfi Budak*

(ORCID: 0000-0001-8313-866X)

Makale Gönderim Tarihi

30.04.2025

Makale Kabul Tarihi

28.05.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Budak, L., “Cihanzâde Abdülaziz Efendi”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2025), 24-51.

APA: Budak, L. (2025). Cihanzâde Abdülaziz Efendi. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 7(1) (Haziran 2025): 24-51.

Öz

Bu çalışma, Osmanlı taşra teşkilatında önemli bir yer işgal eden Cihanoğlu ailesi ve özellikle Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin idari, askerî ve sosyal rollerini incelemektedir. Cengiz Han soyundan geldikleri iddia edilen ve “Hanzade” statüsüyle anılan bu aile, XVI. yüzyılda Aydın'ın Koçarlı bölgesinde ortaya çıkmış, XVIII. yüzyılda ise bölgesel bir güç haline gelmiştir. Aile mensupları, Osmanlı idari yapısında voyvoda, ayan, kadı ve muhassıl vekili gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Cihanzâde Abdülaziz Efendi, 1770 Moskof Muharebesi sırasında üstlendiği asker temini göreviyle taşra ayanlarının merkezi otoriteyle olan ilişkilerinde kritik bir rol oynamıştır. O'nun ekonomik gücü ve bıraktığı muhallefatı, Osmanlı taşrasında aristokratik yapının oluşumuna dair önemli veriler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Cihanzâde Abdülaziz Efendi, vakıf faaliyetleri aracılığıyla cami ve medrese gibi yapılar inşa ederek, bölgenin eğitim ve dini hayatına katkıda bulunmuştur. Cihanoğlu ailesinin tarihsel süreci, Osmanlı taşra yönetimindeki yerel güç dinamiklerinin

* Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi; Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Türkiye, lbudak@adu.edu.tr.

Res. Assist. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Education, Department of Social Sciences and Turkish Education, Turkey.

anlaşılmasına ve merkezi otoriteyle ilişkiler bağlamında ayanlık müessesesinin işleyişine dair kıymetli bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cihanzâdeler, Abdülaziz Efendi, Aydın, Ayan, Osmanlı Taşra Yönetimi.

Cihanzâde Abdulaziz Efendi

Abstract

This study examines the administrative, military and social roles of the Cihanoğlu family and especially Cihanzâde Abdulaziz Efendi, who occupied an important place in the Ottoman provincial organization. Claimed to be descended from Genghis Khan and referred to as “Hanzade”, this family emerged in the Koçarlı region of Aydın in the 16th century and became a regional power in the 18th century. Members of the family served in various positions in the Ottoman administrative structure, such as voivode, ayan, qadi and deputy mukassil. Cihanzâde Abdülaziz Efendi played a critical role in the relations of the provincial ayans with the central authority with the task of supplying soldiers during the Battle of Muscovy in 1770. Abdülaziz Efendi's economic power and the palimpsest he left behind provide important data on the formation of the aristocratic structure in the Ottoman provinces. He also contributed to the educational and religious life of the region by building mosques and madrasas through his foundation activities. The historical process of the Cihanoğlu family constitutes a valuable example for understanding the dynamics of local power in the Ottoman provincial administration and the functioning of the institution of ayan in the context of relations with the central authority.

Keywords: Cihanzâdeler, Abdulaziz Efendi, Aydın, Ayan, Ottoman Provincial Administration.

Giriş

Aydın, Orta Menderes Ovası'nın kuzey kesimi ile Aydın Dağları'nın güney yamaçlarının kesiştiği stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu konumu onun hem kentin güvenliğini hem de transit yollar üzerindeki kontrolünü sağlamasına imkân tanımıştır. Coğrafi konumu itibarıyla Anadolu'nun iç kısımlarını Ege Denizi limanlarına ve Menteşe yöresini

Menderes Ovası'na bağlayan bir kavşak noktasında bulunması, Aydın'ın tarih boyunca önemini korumasını sağlamıştır¹.

Kurulduğu coğrafyada depremler ve el değiştiren siyasi hâkimiyetler sebebiyle çok kez zarar görmüş olmasına rağmen Aydın, tarih boyunca ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir merkez olmuştur. Bu bölge, Antik dönemden itibaren önemli ticaret yolları üzerinde yer almış ve Eski Çağ'dan Osmanlı dönemine kadar önemini yitirmemiştir².

Osmanlı Devleti, 1426'da Aydınoğulları Beyliği'ni ilhak ettikten sonra, bu bölgeyi "Aydın Eli" veya "Liva-i Aydın" olarak adlandırarak sancağa dönüştürmüştür. Sancağın merkezi Tire olurken, Aydın Güzelhisar'ı bir kaza merkezi olarak konumlandırılmıştır³. İstanbul'un XV. yüzyılda da Osmanlı'nın en önemli ticaret merkezi olma özelliğini koruması nedeniyle, Batı Anadolu transit ticaret yollarının etkisinin sınırlı kaldığı görülmüştür. Ancak XVI. ve XVII. yüzyıllarda Aydın'ın ticarî durumu ile nüfus artışı gözle görülür bir şekilde hızlanmıştır.

Aydın Güzelhisar'ı XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar küçük bir kasaba iken, bu yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Öyle ki şehir, 1573'te 6 mahalle ve 600'e yakın nüfusuyla küçük bir yerleşim merkezi durumundayken, aynı yüzyılın (XVII. yüzyılın) ikinci yarısında mahalle sayısı 20'ye ulaşmıştır⁴. Mahalle sayısının artması, buranın nüfusunun hızlı bir alansal gelişme gösterdiğine işaret etmektedir. Bu dönemde şehirdeki ani gelişimin sadece Aydın ile sınırlı olmadığı, Anadolu genelindeki birçok şehirde de benzer durumun meydana geldiği ortaya çıkmaktadır. Belirtilen gelişme, şehirlerin kendi nüfus artışlarıyla değil, Celali isyanları nedeniyle köylerden gelen göçlerle gerçekleşmiştir⁵.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar, Ankara, 1947, s. 118.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul, 2003, s. 267.

³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul, 2020, s. 168.

⁴ Feridun Emecen, "Aydın", *DİA*, 4, İstanbul, 1991, s. 235.

⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*. Ankara, 1999, s. 96.

Aydın Güzelhisar'ı, XVII. yüzyılın ortalarında (muhtemelen 1653'te) merkezi Aydın olan bir depremle büyük zarar görmesine rağmen⁶, hem göçlerle hem de transit ticaret yolu ile gelişimini XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra da sürdürmüştür. Nitekim Evliya Çelebi, 1671'de Aydın'ı ziyaret ettiğinde 6770 ev, 56 cami ve mescit, 200 tabakhane, 70 boyahane, 47 helva imalatçısı, 600 dükkân, 9 han ve 40 kahvehanenin bulunduğunu, ayrıca şehrin 26 mahalleden oluştuğunu kaydetmiştir⁷. Bu tarihten altı yıl sonra yapılan bir avarız tahririne göre, şehrin 22 mahalleden ve 2 gayri müslim cemaatten oluştuğunun tespit edilmesi - Evliya Çelebi'nin bu tarifinde kısmî bir abartma görülse de- şehirdeki bu gelişmeyi doğrular niteliktedir⁸. Ayrıca Çelebi'nin, şehrin uzunluğunu Tabakhane Deresi boyunca 1700 adım (yaklaşık 1500 m), genişliğinin ise batıda Kemer Mahallesi ile doğuda Orta Mahallesi arasında 1000 adım (yaklaşık 900 m) olarak belirtmesi, şehrin özellikle dere boyunca güneye doğru geliştiğinin göstergesidir⁹. 1683'te yapılan Süleymanbey Camii dikkate alındığında, bu yüzyılın sonuna doğru şehrin güney sınırının bugünkü istasyon meydanına kadar uzandığı anlaşılmaktadır¹⁰.

XIX. yüzyılın başlarında Aydın'ın sancak merkezi olmasıyla birlikte ekonomik ve sosyal gelişimi devam etmiştir. 1843'te Aydın'ı ziyaret eden Texier de şehrin ticaret merkezi olarak büyüyen bir yerleşim olduğunu belirtmiştir¹¹.

Bundan bir yıl sonra yapılan temettüat sayımında ise şehrin 17.745 nüfusu ve 21'i Müslüman, 3'ü gayri müslim olmak üzere toplam 24 mahalleden meydana geldiği kaydedilmiştir. Şehrin gelişimini XX. yüzyıl başlarında da devam ettirdiği 1908 tarihli salnameden anlaşılmaktadır. Buna göre şehirde 9621 hane, 1777 dükkân, 45 han, 8 hamam, 27 un değirmeni, 125 cami ve mescit, 105 debbağhane, 5 kiremithane, 7 fabrika, hükümet konağı, belediye, depo-yu hümayun, hapishane, 3

⁶ Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi: Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*. Aydın, 1936, s. 113-114.

⁷ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul, 2005, s. 78.

⁸ Emecen, *a.g.m.*, s. 235.

⁹ Gökbel-Şölen, *a.g.e.*, s. 116-117.

¹⁰ Abdullah Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Tarihsel Süreçte Aydın*. Aydın, 2012, s. 10.

¹¹ Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafya ve Tarih*. İstanbul, 2002, s. 986.

karakol, askerlik dairesi, redif deposu, telgrafhane, Duyun-i Umumiye idaresi, Ziraat Bankası şubesi, reji idaresi, maarif idaresi, cebehane, 5 manastır, metropolithane, Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası, 3 Gureba hastanesi, 2 havra, 4 kilise, idadi (lise), 4 erkek okulu, 2 kız okulu ve hapishane okulu bulunmaktadır¹².

Osmanlı Devleti'nin yenilgilerle ve toprak kayıplarıyla dolu bu yüzyılını başlatan olay, Avrupa'nın 1448'den bu yana Osmanlı Devleti'ne karşı ilk kez 1683 Viyana Kuşatması'ndan sonra birleşmesiyle başlayan 1683-1699 Osmanlı-Rus-Avusturya-Lehistan savaşlarıdır. 1699 Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, ilk kez yenildiğini ve ataları tarafından fethedilmiş toprakları geçici olarak değil bir daha ele geçirmemek üzere kaybettiğini onaylamış oluyordu¹³.

Osmanlı Devleti'nin askerî, mali ve idari düzeninde önemli değişimlerin yaşandığı bu XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki değişime bağlı olarak, merkez ve taşrada siyasal iktidar mekanizması ve kompozisyonu da değişmiştir. Servet sahibi ve silahlı güce sahip bir zümre olarak öne çıkan "ayan"¹⁴ sınıfı, bu yeni iktidar görüntüsünün vazgeçilmez bir

¹² Ahmet Cengiz, R. 1305, H. 1308, 1313, 1315, 1316, 1317, 1323 ve 1326 Tarihli Salnamelere Göre Aydın Sancağı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 1999, s.152-153.

¹³ Volkan Demir, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları: 1750-1800. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2004, s. 6.

¹⁴ Osmanlı taşra idaresinde vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar merkezden tayin edilirdi. Bu yöneticilerden başka her şehir ve kasabada *a'yân-ı vilâyet* arasından seçilen bir *âyan* bulunurdu. Merkezî hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezî hükümetin temsilcisi durumunda bulunan ve halk ile devlet arasındaki işleri yürüten kimseye *baş âyan*, *reis-i a'yân*, *aynû'l-a'yân* veya *resmî âyan* adları verilirdi. Ayanlığın bir kurum halini alması ile resmî ayanlığın ortaya çıkması arasında yakın bir ilgi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kurumlar görevlerini gereği gibi yaptıklarından âyanın toplum içindeki nüfuzu oturduğu yerleşim merkezinin sınırları dışına taşmazdı. Âyan, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren memleketin idaresinde ve nizamında aksaklıkların belirmesiyle önem kazanmaya başladı. Bu devirde halk ile devlet arasındaki işlerde aracı ve iş takipçisi olarak faaliyet gösteren ayanın, bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tespit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil edilme zamanını belirlemek, kötü idarecilerin azledilmeleri ve yerlerine iyi yöneticilerin tayin edilmeleri yolunda şehir sakinlerinin isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi fonksiyonları vardı. Özellikle bir bölgede yapılacak işlerde vali ve kadıların muhatabı *baş ayan* idi. Bu sebeple *halkın vekili* sıfatıyla

unsuru olarak güç ve servetini arttırmıştır. Taşra elitleri, “mültezim” olarak mali yapının; savaş usullerindeki değişimle birlikte “askerî müteahhitler” olarak askerî yapının; “resmî ayan”, “mütesellim”, “voyvoda” gibi görevler üstlenerek de idari sistemin sürdürülmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Sahip oldukları askerî güç, üretim ve yönetim araçları sayesinde, XVIII. yüzyıl itibarıyla merkezî hükümetle pazarlık yapabilecek güce erişmişlerdir¹⁵.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun ticareti, dolayısıyla da ekonomisi, kapitülasyonların da etkisiyle sanayileşen Avrupa’nın etki alanı içine girmiştir. Artan ticaretin, batıyla ulaşım açısından en kısa ve kolay yol olan İzmir ve Kuşadası limanlarından yapılmaya başlanması, Büyük Menderes Ovası’ndaki eski transit ticaret yollarının tekrar önem kazanmasını sağlamıştır¹⁶. Aydın’ın ekonomik açıdan ve vergi gelirlerinin yüksek olması açısından önemi artarken, ayanlık unvanına olan talebin artması rüşvet ve yolsuzluklar doğurmuş ve ayanların kendi aileleri içinde dahi mücadelelere neden olmuştur. 1860’lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti’nde yönetimdeki aksaklıkları düzeltme arayışı için yeni bir idari yapılanmaya geçilecektir.

Bu arayışlar bağlamında Halep, Kıbrıs ve Aydın gibi bölgelerde muhassıllık sistemi denenmiştir. Böylelikle sancak beylerinin ve bazı dirlik sahiplerinin tasarruflarında olan mukataalar, bir araya getirilerek eyaletten küçük, sancaktan büyük yeni mali ve idari birimler oluşturulmuş oluyordu. Aydın muhassıllığı; Aydın, Saruhan, Menteşe, Sultanönü ve Teke sancaklarındaki bir kısım mirî mukataanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş çok geniş sınırlara sahip mali ve idari bir ünitelerdir¹⁷. Aydın Sancağının önemli ailelerinden olan Cihanzâdeler de

memleketin yetkilileriyle bir araya gelerek meseleleri hallederdi... Geniş bilgi için bkz. Özcan Mert, “Ayan”, *DİA*, 4 İstanbul 1991, s. 195-198; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14) (1963), s. 51-61; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. Ankara, 2004, Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*. İzmir, 1999.

¹⁵ Mehmet Yaşar Ertaş-Hacer Kılıçaslan, “18. Yüzyılda Bir Ayan Ailesi: Hasançavuşzadeler”, *Tarih Dergisi*, 83 (2024), s. 24.

¹⁶ Abdullah Uğur, “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2) (2003), s. 48.

¹⁷ Aysun Sarıbey, *Aydın Vilayeti’de Çiftlikler (1839-1918)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 40-41.

idari yapıdaki bu değişimine paralel olarak ayanlık görevinden sonra muhasıllığı da icra etmişlerdir.

Cihanzâdeler

Osmanlı Devleti’nde “Hanzade” sülaleleri, devletin sosyal ve siyasi yapısının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu aileler, çoğunlukla Cengiz Han soyundan geldiklerini iddia eden ve Osmanlı topraklarına sığınan Türk-Moğol hanedanlarının bâkiyeleridir. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren, özellikle XIV. ve XV. yüzyıllarda, çeşitli Türk-Moğol hanedanlarına mensup aileler Anadolu’ya göç etmiştir. Bu aileler, zamanla Osmanlı sosyal yapısı içerisinde kendilerine özgü bir statü kazanmışlardır¹⁸.

Cihanoğlu ailesi de Osmanlı’nın taşradaki en önemli ayan ailelerinden biri olarak ortaya çıkmış ve Aydın bölgesinde büyük bir nüfuz kazanmıştır. XVI. yüzyılda Koçarlı bölgesinde ortaya çıkan Cihanoğulları, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Aydın’ın idaresinde önemli roller oynamış ve bölge siyasetine yön vermeye başlamıştır.

Cihanzâde ailesinin kökenleri hakkında mevcut efsaneler, 1522’de Aydın’ın Amyzon (Mazın) bölgesinde başladığını anlatmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri ve tarihî kaynaklar, ailenin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Koçarlı Ovası’nı yurt edinerek güç kazandığını göstermektedir¹⁹. Onlar, tarım ve ticaretle uğraşarak Aydın bölgesinin önde gelen ailelerinden biri olmuştur.

¹⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Kırımlı, “Kırım Hanlığı Tarihinde ‘Çoban Geraylar’ Meselesi, *Belleten*, 84 (299), Ankara 2020, s. 243-260; Tuba Tombuloğlu, “Timurlu Devletinde Kadın ve Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 70, Erzurum 2021, s. 375-400.

¹⁹ Kanuni’nin Rodos seferi sırasında bir konaklama esnasında Türkistan’dan gelip Mazın bölgesini yurt tutan aşirete rastlamıştır. Aşiret reisi Mehmet Bey 250 adamı ile Rodos Seferi’ne katılmıştır. Zafer kazanan Osmanlı ordusu payitahta dönüş yolu olarak aynı güzergâhı kullanmıştır. Bu esnada Mehmet Bey’in bir oğlu doğmuştur ve padişahтан çocuğa bir ad vermesini istemiştir. Çocuğun adını Cihan koyan padişah Beşparmak Dağları’ndan, Çine Sarı Çayı ile Koçarlı Ovası’nı yurtluk olarak vermiştir. Daha sonra aşiretin Sobuca’ya yerleşmesini istemiştir. Bu aşiret ilerleyen zamanda Menderes vadisine inerek Sobuca çevresine yerleşmiş, burada tarım ve denizasıri ticaret sayesinde zenginleşmiştir... Geniş bilgi için bkz. İlker Gümüş, Cihanoğlu Ailesine Ait Mimari Eserler. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2015, s. 27.

Menderes Türklerinden oldukları anlaşılan Cihanzâdeler, arşiv kayıtlarında Aydın Güzelhisarı ve Sobuca ayanları olarak geçmektedir. Yine Cihanzâdelerin; “voyvoda”, “ayan”, “muhassıl vekili”, “dergâh-ı âli ser-bevvabı (kapıcıbaşı)”, “kâtiplik” ve “kadılık” gibi önemli devlet görevlerini uhdelelerinde bulundurmaları, bölgedeki âyan aileleriyle akrabalık kurmaları ve bu ailelerin yine bölgenin ileri gelen zengin ve soylu aileleri olmasından dolayı bölgesel bir siyasi aktör olma imkânına da kavuşmuşlardır²⁰.

Aile, XVI. yüzyılda Koçarlı’da ortaya çıkışlarından iki yüz yıl sonra, XVIII. yüzyıl başlarında, Aydın siyasetine yön vermeye başlamıştır. Bu yüzyılda güçlerinin zirvesinde olan ailede Cihanoğlu Mehmet, Mustafa, Abdülaziz, Hüseyin ve İbrahim ön plana çıkan aile mensuplarıdır. Askeri, siyasi ve ekonomik açıdan güçlü olan aile, bunu dönemin şartlarına uygun olarak değerlendirmiştir. Aşiret Reisi Mehmet Bey’in hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece Sobuca’ya geldiği ve burada yaşadığı halk tarafından anlatılmaktadır. Yine aynı şekilde oğlu Cihan Bey hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. 1612’de öldüğünü ve kabrinin bugün Koçarlı Menderes Mahallesi (eski adı İlhanlı) mezarlığında olduğu bilinmektedir ve mezar taşı Koçarlı Cihanoğlu haziresine taşınmıştır²¹.

İbrahim Bey’in oğlu Abdülaziz dönemine (XVIII. yüzyıla) gelindiğinde aile, büyümüş ve ekonomik açıdan da oldukça zenginleşmiştir. Bu tarihlerden sonra aile, devlet arşivlerinden ve 1986-1992 yılları arasında yüzey araştırması yapan Ayda Arel’in tespit ettiği konak ve kule kalıntılarından hareketle de Aydın, Sobuca, Cincin, Haydarlı, Dedeköy gibi beldelerinde ve Rodos, Girit, Midilli adalarında etkinliklerine başlamıştır. Aile hakkında ilk düzenli bilgi, Cihanoğlu Abdülaziz’in oğlu Mehmet Bey zamanından itibaren alınmaya başlanmaktadır. XVI. yüzyıldan, XVIII. yüzyıla kadarki zaman diliminde kaynakların yetersiz olması, ailenin bu döneme kadar teşkilatlanamadığı ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Mehmet Ağa hakkında bilgiyi H.1149/M.1736 tarihinde düzenlenmiş olduğu vakfiyeden öğrenmekteyiz. Aynı zamanda Cihanoğlu ailesi içinde ilk ayanlık elde eden kişi de odur. Hacı Mehmet Ağa’nın vakfettiği mallar, Kuşadası’ndan Mendice (?) kazasına uzanan

²⁰ İlker Gümüş, “Cihanzâde Ailesi Vakıfları”, *Erdem*, 82, Ankara 2022, s. 46.

²¹ *Koçarlı Guide*, İzmir 2001, s. 19.

geniş bir alana yayılan gayrimenkuller ve zeytinliklerden oluşmaktadır. Ailenin bu tarihten sonraki vakfiyelerinin hiçbirinde Kuşadası'ndan söz edilmemiştir²².

Ailenin Osmanlı merkezi idaresi ile ilişkisi zaman içinde dalgalanmalar göstermiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, ayanları bölgesel güç odakları olarak resmen tanımış, ancak XIX. yüzyıl başlarında merkezî otoritenin güçlendirilmesi politikalarıyla ayanlığı zayıflatma yoluna gitmiştir²³. Cihanoğlu ailesi, II. Mahmud döneminde ayanlığın ortadan kaldırılmasıyla etkisini kaybetmiş ve bölgede, Osmanlı merkezi otoritesine bağlı valiler atanarak kontrol sağlanmıştır.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin Hayatı

El-Hac Abdülaziz Efendi, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda hem askeri hem de dini alanlardaki hizmetleriyle öne çıkan önemli bir şahsiyettir. Bazı araştırmacılar, onun yalnızca Cincin Köyü'ndeki konaklarda yaşadığını iddia etse de bu görüş kesin bir kanıta dayanmamaktadır. Abdülaziz Efendi, H. 1227/M. 1812'de vefat etmiş ve Aydın ilinin Güzelhisar kasabasında bulunan Cihanoğlu Camii bitişiğindeki mezarlığa defnedilmiştir. Özellikle kendi inşa ettiği medresesinde müderrislik yaptığı ve Sobuca'da ayanlık görevini üstlendiği dönemde hem Güzelhisar hem de Cincin Köyü'nde yaşamış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Abdülaziz Efendi, Osmanlı Devleti'nin askeri ve idari yapısında da önemli görevler üstlenmiş bir devlet adamıdır. 1770 Moskof Muharebesi'ne 300 neferle katıldığı ve 1772'de 400 neferle Osmanlı ordusuna hizmet ettiği kaydedilmektedir. Ayrıca, 1774 ve 1776 yıllarında Tuna ve Bağdat başbuğuna²⁴ tayin edilerek asker tedariki konusunda önemli bir sorumluluk almıştır²⁵.

²² Ayda Arel, "Aydın ve Yöresinde Bir Ayan Ailesi ve Mimarlık; Cihanoğulları", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, Sempozyumu*, Ankara 1993, s. 187.

²³ Halil İnalıcık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. II, İstanbul, 2004, s. 796.

²⁴ "Eski Türklerde baş, başkan, komutan; Osmanlı Devleti'nde savaş zamanı başka birliklerden ayrılıp bir araya getirilerek oluşturulan birliğin veya milis güçlerinin komutanı". Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgâtı*, İstanbul 1986, s. 35.

²⁵ BOA., C. AS. 42351/973; C. AS. 48675/1101; C. AS. 29082/693.

Ancak, H. 1190/M. 1776'da "akça" ya zam yaptığı ve haksız kazanç elde ettiği yönünde halk tarafından şikâyet edildiği aktarılmaktadır. Ayrıca, Güzelhisar'daki camisinin oldukça gösterişli bir şekilde inşa edilmesi de eleştirilere neden olmuştur²⁶.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin Eserleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar, toplumsal, dini ve ekonomik hayatın temel taşlarından biriydi. Vakıflar, camiler, mektepler, çeşmeler ve sebilhaneler gibi toplumun ihtiyaç duyduğu yapıların inşası ve bakımı için kurulurdu. Hem dini hem de sosyal amaçlarla inşâ edilen bu yapılar, dini ve de sosyal hizmetler sunarak toplumun refahını artırırdu. Bunun yanında vakıf gelirleri, camilerin, mekteplerin, çeşmelerin ve diğer hayır kurumlarının bakımı ve işletilmesi için kullanılırdı²⁷. Bu vakıf sistemi, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve hayırseverlik kültürünü yaygınlaştırmak amacıyla oluşturulmuştu.

Vakıfların yönetimi, vakfın kurucusu tarafından belirlenen şartlara göre yürütülürdü. Vakıf yöneticileri (mütevelliler), vakfın gelirlerini doğru şekilde kullanmak ve vakfın amaçlarını yerine getirmekle yükümlüydü²⁸. Osmanlı İmparatorluğunda vakıflar, devletin sıkı denetimi altındaydı. Vakıf yöneticilerinin atanması veya değiştirilmesi, padişahın onayına tabiydi²⁹. Bu denetim mekanizması, vakıfların kötüye kullanılmasını önlemek ve toplum yararını gözetmek için önemli bir araçtı.

Osmanlı'da hayır işleri için de vakıflar kurulurdu. Bir cami ya da medrese yaptıran kişi, bunların giderlerini karşılamak için vakıf kurardı. Bu vakıflar, o cami ve medresenin öğrenci, hoca, bakım ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenlenirdi. Güzelhisar müderrislerinden Cihanzâde Hacı Abdülaziz Efendi de kendi imkânlarıyla bir cami ve medrese yaptırmış, bunların ihtiyaçları için de Abdülaziz Cami ve medrese vakfını kurmuştur³⁰.

²⁶ Gümüş, a.g.m., s. 50.

²⁷ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*. London, 1973, s. 154.

²⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul, 2003, s. 86.

²⁹ John Roberts Barnes, *An Introduction To Religious Foundations in The Ottoman Empire*, Leiden, 1986, s. 113.

³⁰ BOA., C.EV. 475/24041.

Osmanlı vakıf sistemi, hayır amaçlı tesislerin sürdürülebilirliğini sağlamak için vakfedilen mülklerin yönetimini belirli kurallara bağlamış ve bu amaç doğrultusunda vakıf mütevellî ³¹ leri tayin edilmiştir. Cihanzâde Abdülaziz Efendi ile evli olan Ümmühani Hatun ve Hacı Abdullah Paşa'nın kızı Atike Hanım, Aydın sancağı sınırları içinde hayır eserleri inşa ettirmişlerdir. Özellikle, Aydın'ın Lonca Mahallesi'nde bir cami ve mektep, ayrıca Sobice Kazası'nın Cincin Köyü'nde ise bir cami ve sebîl vakfederek, bu yapıların idamesini temin edecek Abdülaziz Cami ve Medrese vakfını kurmuşlardır³². Ayrıca Ümmühani Hatun, kocasının yaptırmış olduğu bu cami ve sebîlin vakıf belgelerinin Haremeyn muhasebesinde kayıtlanmasını istemiştir.

Bunun yanında bir başka arşiv belgesinde ise Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin tesis etmiş olduğu bu vakfına ait caminin hatibinin vefat ettiği ve yerine de yeni bir hatip (Mehmed Halife ibn-i Ömer) tayin edildiği görülmektedir³³. Mehmed Halife'nin vefatından sonra ise caminin hatiplik görevinin onun oğulları Ahmed ve Mustafa'ya verilmesi uygun görülmüştür³⁴.

Yine başka bir kayıta, Güzelhisarın Lonca Mahallesi'nde Cihanzâde el-Hac Abdülaziz Efendi tarafından bir cami, mektep, çeşme ve sebîlhane³⁵

³¹ Sözlükte “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” gibi anlamlar taşıyan mütevellî kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer’î hükümler ve mer’î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder. Bu görev ve yetkiye velâyet (vilâyet), görevlendirmeye tevliyet denilmektedir. Osmanlı uygulamasında mütevellînin yaptığı iş için çoğunlukla tevliyet kullanılır. Mütevellî tayininde vakfedenin (vâkıf) iradesi esas alınır, iradesinin belirlenemediği durumlarda yetki hâkime geçer. Vâkıfın isteğiyle tayin edilene “meşrut mütevellî”, hâkim tarafından tayin edilene “mansup mütevellî” denir. Osmanlılar’da önceleri, boşalan mütevellîlik görevleri hâkimin yaptığı tevcihle doldurulurken Tanzimat sonrasında padişahların beratlarıyla “sadaka” nevinden tevcihler yapılmaya başlanmıştır ve bu tür mütevellî tayinlerine “sadaka tevliyetler” adı verilmiştir... Geniş bilgi için Nazif Öztürk, “Mütevellî”, *DİA*, 27, İstanbul 1991, s. 217-220.

³² BOA., C.EV. 470/23769.

³³ BOA., C.EV. 349/17740.

³⁴ BOA., AE.SSLM.III 364/20805.

³⁵ Sözlükte “yol” anlamına gelen sebîl kelimesinin terim anlamının “fî sebîli’lîlâh” (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği belirtilmekte, daha önceleri fazla yaygın olmamakla birlikte sebbâle adının kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlılar başlangıçta dağıtılan suya sebîl ve dağıtıldığı yere sebîl-hane demişlerse de zamanla “hane” terkedilerek bugünkü şeklini almıştır. Günümüzde kalabalık insanların girip çıktığı

vakfedildiği görülmektedir. Bu eserler, vakıf gelirleriyle sürdürülecek ve belirlenen mütevelliler tarafından yönetilecektir. Bu cami, mektep, çeşme ve sebilhanenin vakıf yönetimi de yine günlük 40 akçe gelirle vakfedilmiş olup, bu göreve vakıf sahibinin annesi Ümmetullah Hanım atanmıştır. Ümmetullah Hanım'ın vefatından sonra vakfın mütevelliliği mahlûl olmuştur ve bu durum üzerine, vakfın idaresinin tekrar kime verileceği meselesi gündeme gelmiştir. Belgede geçen *“merahim-i âliyelerinden merci ve mütezahittir pederim ve büyük validem mahlûllerinden vakıf bu kullarına tevciye ve ihsan buyrulmak babında”* ifadesi ile Ser-bevvabin (kapıcıbaşı³⁶) Cihanzâde Hüseyin Bey, vakfın idaresinin kendisine verilmesini talep etmiştir³⁷.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi, eğitim alanında da eserler bırakmış bir hayırseverdir. Onun yaptırdığı derşhanesinin ve caminin yönetimi için bir mütevellinin atanması talep edilmiştir³⁸. Bu tür atamalar genellikle vakıf kurucusunun ailesinden birine veya devletin uygun gördüğü bir kişiye yapılırdı. Benzer durum, yine Cihanzâde Abdülaziz Efendi tarafından yaptırılmış olan cami çevresindeki bir medrese için de geçerli olmuştur³⁹. Osmanlı döneminde müderris atamaları, genellikle devletin

binaların çeşitli yerlerine konulan, plastik bardaklarla soğutulmuş damacana suyu içilen elektrikli aletlere de sebil denilmektedir... Geniş bilgi için bkz. Nur Urfaloğlu, “Sebil”, *DİA*, 36, İstanbul 1991, s. 249-251.

³⁶Osmanlı Devleti’nde resmî belgelerde bazan Arapça “bevvâb”, “bevvâbîn” ve Farsça çoğul şekliyle “bevvâbân” olarak geçen “kapıcılar” kuruluş yıllarından itibaren Edirne Sarayı’nda, İstanbul’un fethinden itibaren de Eski Saray’da, daha sonra Yeni Saray’da, Galata Sarayı’nda ve sancağa çıkan şehzadelerin saraylarında görev yapmışlardır. Yıldırım Bayezid zamanında kapıcılardan, Çelebi Mehmed zamanında ise kapıcıbaşidan söz edilir... Geniş bilgi için Abdülkadir Özcan, “Kapıcı”, *DİA*, 24, İstanbul 1991, s. 345-347.

³⁷ “Güzelhisar’da vakı serbevvabin dergah-ı aliden Cihanzâde Hüseyin Bey bin Mustafa Bey’in Osmanbükü çiftliği derununda sebil ve camii şerifi vakfının yevm-i 40 akçeyle berveçhi meşruta tevliyeti pederin Cihanzâde Hüseyin bin Mustafa bey vakf-ı dine sobice kazasına karyesinde vakı camii şerif ve yine medin-i güzelhisarda at pazarı sulhinde loncada Cihanzâde el-Hac Abdülaziz efendi camii şerifi ve mektebi ve çeşme ve sebilhanesi vakfının yevm-i kırk akçe vazife ile berveçhi meşruta makulesi olan büyük validem ümmetullah hanım müteveffiye olup tevliyet-i mezburlar mahlul olmağla merahim-i aliyelerinden merci ve mütezahittir ki (?) kayıtları kaleminden badel derkenar malum ve manzur devletleri buyruldukda pederim ve büyük validem mahlullerinden vakıf bu kullarına tevciye ve ihsan buyrulmak babında emrû ferman devletlu, inayetlu padişahım hazretlerindendir” BOA., C.EV. 268/13671.

³⁸ BOA., C.MF. 179/8932.

³⁹ BOA., C.MF. 174/8656.

yetkili makamlarınca yapıldı ve vakıf gelirleriyle finanse edilen bu tür eğitim kurumlarında görevli müderrislerin maaşları vakıf gelirlerinden karşılanırdı.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi tarafından kurulan bir diğer eğitim kurumu da kütüphanedir. Osmanlı kütüphanelerinde kitapların korunması, düzenlenmesi ve yönetilmesinden sorumlu görevli olarak isimlendirilebilecek olan “hafız-ı kütüb⁴⁰”, günümüzdeki kütüphane memurluğuna veya arşiv sorumlusuna da benzetilebilir. Bu belgede, bahsi geçen kütüphanede görevli olan Köşdereli Mehmed Efendi’nin vefatı veya başka bir nedenle görevden ayrılması sonucu Hafız-ı Kütüblük makamının boşaldığı ve bu göreve Halil Efendi’nin atandığını anlaşılmaktadır⁴¹.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin Askeri Katkıları

Osmanlı İmparatorluğu’nun taşra düzeninde önemli bir konuma sahip olan ayanlar, 18. yüzyıldan itibaren yerel askeri güçlerini giderek artırmışlardır. Bulundukları bölgelerde düzeni sağlama, vergi toplama ve merkezî otoritenin taleplerini yerine getirme gibi görevleri üstlenen bu yerel eşraf, zamanla kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmuş ve bu kuvvetleri idame ettirmiştir. Özellikle savaş zamanlarında merkezi otoritenin talep ettiği asker ihtiyacını karşılamak amacıyla ayanlar, kendi kontrolleri altındaki topraklardan topladıkları, eğittikleri ve teçhizatlandırdıkları askerleri Osmanlı ordusuna göndermişlerdir. Anadolu ve Rumeli’deki birçok ayan, savaş dönemlerinde imparatorluğun askeri kuvvetlerine önemli katkılar sağlamış, gerek Rusya gerekse Avusturya seferlerinde, kendi kapı halkından oluşturdukları birliklerle merkezi orduya destek vermişlerdir. Bu sistem, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde Osmanlı askeri yapısının

⁴⁰ Vakıf kütüphanelerin vakfiyelerinde “emîn-i kütüb, hâzin, hâzin-i kütüb” diye de adlandırılan hâfız-ı kütüblerin vasıfları, görevleri, tayin ve azil şekilleri genişçe anlatılmıştır. Bu konuda bazı şartlar ihtiva eden ilk vakfiye Fâtih Sultan Mehmed vakfiyesidir. Bu vakfiyedeki bir kayda göre hâfız-ı kütübün “esâmî-i kütüb-i mu’tebereye ârif, müderris ve muîd ve müstaidînin muhtaç oldukları kütübün tafsiline vâkıf olması” gerekmektedir. Fâtih devrinde kurulan diğer kütüphanelerin vakfiyelerinde bu konuda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır... Geniş bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, “Hafız-ı Kütüb”, *DİA*, 25, İstanbul 1991, s. 95-98.

⁴¹ BOA., AE.SSLM.III 406/23376.

sürdürülebilirliğini sağlayan önemli bir mekanizma olarak işlev görmüştür⁴².

Osmanlı taşra yönetiminde, belirli bölgelerde halkın ileri gelenleri arasından çıkan ve bölgenin idaresinde etkili olan kişilere verilen “ayan” unvanını taşıyan önemli şahsiyetlerden biri de Cihanzâde Abdülaziz Efendi’dir. Cihanzâde Abdülaziz Efendi, Osmanlı döneminde askerî ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan Bodrum Kalesi’nin savunması için görevlendirilmiş ve kendisine 400 nefer (asker) tahsis edilmiştir. Daha sonra Yenipazar ayanı Tüfenkçi Paşazade Abdurrahman da 200 nefer göndermiştir. Ancak Cihanzâde Müderris Abdülaziz, içinde bulunduğu zor durum nedeniyle Bodrum’daki memuriyetinden affını talep etmiştir⁴³. Başka bir kayıta ise Moskof Seferi sırasında Tuna’da bulunan Osmanlı ordusuna katılmaları için Cihanzâde Abdülaziz Efendi’den masraflarını kendisinin karşılaması şartıyla 400 neferlik bir kuvvet göndermesi istenmiştir⁴⁴. Bu durum, ayanların sadece yerel düzeyde değil, imparatorluğun genel askerî stratejilerinde de aktif rol oynadıklarını göstermektedir.

Yine, İran Şah vekili Zend Kerim Han’ın Basra’yı kuşatmasından dolayı Aydın ve Mentеше sancakları ayanı Cihanzâde Abdülaziz Ağa’dan kendi malından karşılanmak üzere teçhizatlı 150 nefer göndermesi istenmiştir⁴⁵.

Bu örnekler, Cihanzâde Abdülaziz Efendi’nin hem yerel hem de imparatorluk çapında askerî faaliyetlere ne kadar önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi’nin askerî katkıları, Osmanlı İmparatorluğu’nun taşra yönetiminde ayanların ne kadar kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle merkezî otoritenin zayıfladığı

⁴² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Murat Dağlı, “18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti”, *Osmanlı Araştırmaları*, 55, İstanbul 2020, s. 145-180; Nagehan Üstündağ Özdemir, “Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Current Research in Social Sciences*, 4(1), İstanbul 2018, s. 29-38; Robert Zens, “Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)”, *History Studies*, 3 (3), Ankara 2011, s. 433-447.

⁴³ BOA., C.AS. 1101/48675.

⁴⁴ BOA., C.AS.973/42351.

⁴⁵ BOA., C.AS. 693/29082.

dönemlerde, ayanların yerel kaynakları seferber etme ve askerî ihtiyaçları karşılama becerisi, imparatorluğun devamlılığı açısından hayati öneme sahip olmuştur.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin Muhallefatı (Mirası)

Osmanlı Devleti'nde muhallefat veya tereke kayıtları, vefat eden bireylerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz malların dökümünü içeren son derece kıymetli belgelerdir. Bu kayıtlar, sadece miras hukukuna dair işlemlerin yürütülmesini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyo-ekonomik yapısına, bireylerin yaşam tarzlarına ve Osmanlı toplumundaki mülkiyet ilişkilerine dair önemli ipuçları sunar. Osmanlı Arşivleri'nde sıklıkla karşılaşılan bu tür belgeler, özellikle tarih, ekonomi, hukuk, demografi ve kültürel çalışmalar açısından önem arz etmektedir⁴⁶.

Tablo 1: Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin Muhallefatı⁴⁷

Defter oldur ki Sobice kazasında Cincin nam karyede sakin Cihanzâde Abdülaziz Bey'in iş bu sene seb'a ve işrin ve mieteyn ve elf rebiülahirinde bi Emrullah-i teâla irtihâl-i dar-ül bekâ idüb sulb-i sahih-i sabiye beş nefer evladı olmağın müteveffa-i mumaileyhin marifet-i şer'iyyile mal-ı muhallefatı min haysul mecmu tahrir ve terkim olmağla

yekun'ül muhallefat.

Genç ve koca deve Aded 6 Kıymet 150 yekûn 900	Deve durmi (?) 1 Yekûn 40	Gebeç ve koca katır Aded 5 Kıymet 100 Yekûn 500	Öküz Aded 12 Kıymet 50 Yekûn 600	İnek Aded 2 Kıymet 25 Yekûn 50	Eke (?) Aded 1 Yekûn 80		
--	--	---	--	---	--	--	--

⁴⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Kayıtları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11 (22), İstanbul 2013, s. 193-229; Yavuz Cezar, "Bir Ayan'ın Muhallefatı", *Belleten*, 41 (161), Ankara Ocak 1977, s. 41-78; Alpay Bizirlik-Anıl Gacar, "Osmanlı Devleti'nde Tereke Kayıtları ve Tereke Kayıtlarının Muhasebeleştirilmesi: Rusçuk Örneği", *Yönetim ve Ekonomi*, 29/4, Manisa 2022, s. 629-641.

⁴⁷ D..BSM..MHF.d 13194.

Bargir Aded 4 Kıymet 7 Yekûn 280	Enfiye zarfı Aded 1 Yekûn 5	Gümüş düğme Aded 72 Yekûn 36	Gümüş macun kaşığı Aded 1 Yekûn 6	Mercan tespih Aded 1 Yekûn 25	(?) tespih Aded 1 Yekûn 10	Keçi Aded 5 Kıymet 200 Yekûn 1000	
Gümüş lû tüfenk Aded 2 Kıymet 100 Yekûn 200	Çifte demir tüfenk Aded 1 Yekûn 100						
Gümüş lû tüfenk Aded 2 Kıymet 100 Yekûn 200	Çifte demir tüfenk Aded 1 Yekûn 100	Diğer kara takım tüfenk Aded 1 Yekûn 30	Gümüşlü piştov Çift 1 Yekûn 110	Piştov tespih Aded 1 Yekûn 8	Kahve değirme ni Aded 3 Kıymet 5 Yekûn 15	Kara takım bıçak Aded 1 Yekûn 15	
.....(?) yastığı Aded 12 Yekûn 12	Çatmi (?) minde r Aded 11 Yekûn 110	Çit ve köhne çatma yastığı Aded 30 Yekûn 45	Müsta' mel kilim Aded 2 Kıymet 25 Yekûn 50	Heğbe Aded 1 Yekûn 5	Darı kile 250 Kıymet 6 Yekûn 1500	Hinta kile 4 Kıymet 9 Yekûn 36	
Burgur kile 2 Kıymet 10 Yekûn 20	Yeşil (?) Aded 5 Yekûn 10	Gümüşlü harbi Aded 1 Yekûn 30	Gümüş su tası Aded 1 Yekûn 30	Berber takımı Aded 1 Yekûn 25	Tombak fincan zarfı Aded 16 Yekûn 15	Piştaht a divid Aded 1 Yekûn 15	
Basma oda yastığı Aded	Penbe çekird eği Aded	Arı koğanı 21 Yekûn	Harem oda yastığı	Çit makad Aded 6	Çuka makad Aded 3 Yekûn	Pencer e perdes i	Semur paçası Kürk Aded

11 Yekûn 11	Yünü deve (?) 27 Kıymet t 15 Yekûn 405	15	Aded 13 Yekûn 15	Kıymet 3 Yekûn 18	40	Aded 2 Yekûn 12	1 Yekûn 150
Anadol u nafesi köhne kürk Aded 1 Yekûn 25	Sansa r paçası Kürk Aded 1 Yekûn 35	Mintan kürk Aded 2 Kıymet 20 Yekûn 40	Çuka şalvar Aded 1 Yekûn 40	Çağşur Aded 2 Kıymet 20 Yekûn 40	İhram Aded 1 Yekûn 40	Müsta' mel gömler Aded 4 Yekûn 15	Müsta' mel entari Aded 2 Kıymet 15 Yekûn 30
Müsta' mel dizlik Aded 3 Yekûn 72	Abdes t futası Aded 2 Kıymet t 5 Yekûn 10	Müsta'me l ağbanî aded 2 Kıymet 10 Yekûn 20	Kısa entari Aded 2 Kıymet 5 Yekûn 10	Kula (?) Aded 3 Yekûn 72	Seccade Aded1 Yekûn 15	Kilim Aded 1 Yekûn 20	Çekme ce Aded 2 Kıymet 10 Yekûn 20
Köhne imame Aded 3 Kıymet 20 Yekûn 60	Merc anlu imam e Aded 1 Yekûn 30	Billur Kâse Aded 5 Kıymet 2 Yekûn 10	Billur Tas Aded 2 Yekûn 5	Kahve ibriği Aded 4 Yekûn 6	Nargile Aded 1 Yekûn 15	Fincan maa tombak Zarf aded 12 Yekûn 17	Gümüş Yekûn 45
Şamda n Aded 1 Yekûn 2	Kapak lı sahan Aded 12 Yekûn 30	Bakır kazan Aded 3 Yekûn 75	Sağır diğer tencere Aded 8 Yekûn 40	Leğen maa ibrik Aded 3 Kıymet 15 Yekûn 45	Güğü Aded 2 Yekûn 25	Kutnu döşek Aded1 Yekûn 20	Yorgan Aded 10 Yekûn 160

Kumaş yastık Aded 2 Yekûn 20	Kebir leğen Aded 2 Kıymet 15 Yekûn 30	Çuka cebe Aded 1 Yekûn 30	Çuka biniş Aded 2 Yekûn 50	Beyaz döşek Aded 4 Kıymet 10 Yekûn 40	İşlemeli seccade Aded 1 Yekûn 20	Müsta' mel çift aded 3 Kıymet 10 Yekûn 30	Kaput Aded 1 Yekûn 150
Çuka başlık Aded 3 Kıymet 15 Yekûn 45	Gümü şlü bıçak Aded 1 Yekûn 50	Sebze bağçesi Adet 1 Yekûn 200	Su değirm eni adet 2 kıymet 250 Yekûn 500	Mushaf- ı şerif adet 1 Yekûn 80	Hikaye-i Ferhad ve Şirin adet 1 Yekûn 3	 Muhsin Tercü mesi adet 1 Yekûn 10	Dürr-i Meknu n Adet 1 Yekûn 12
Mecm ua Adet 2 kıymet 3 Yekûn 6	Enam- ı şerif Adet 1 Yekûn 13	Kaside-i Büride adet 1 Yekûn 4	Menasi k-i Elhaç adet 1 Yekûn 11	Battal Gazi adet 1 Yekûn 5	 (?) Adet 1 Yekûn 15	Zenciy e Cariye re's adet 1 Yekûn 550	Doru esb re's adet 1 Yekûn 12
Kır adet esb re's 1 Yekûn 110	Sim Saat Adet 1 Yekûn 60	Cincin nam karyede vakı' konak Yekûn 1500	Sobice Kazası' nda sakin ortak zira' olunan şa'ir tohum u arazi dönüm 433, şa'ir tohum u adet 433 Yekûn 433	Sobice Kazası'n da ortak zira olunan hınta Arazi dönüm 112, hınta 112 Yekûn 280			
Kaza-yı mezkur	Sahh' ül						

ede ortak zira' olunan bakla Aşar dönüm 162 Aded 162 Kıymet 1,5 Yekûn 223	baki 12370						
Müteveffa-yi mumaileyhin huzur-u şerr'ide bit'tahakkuk sübut olan düyunan-ı sahihesi defteridir ki bervech-i esâmi zikr olunur							
Foti bâzerg ân deyn-i müsbe t 2000	Cabi Ali Efendi deyn-i müsb et 3000	Muytab Hacı Halil deyn-i müsbet 1800	Agop bâzerg ân deyn-i müsbet 500	Kuşadas ında eğinli (?) zâde Hacı Mehme d deyn-i müsbet 320	Bayram oğlu Sarı Ahmed deyn-i müsbet 60		
Mazunl u (?) Hacı Hüseyi n deyn-i müsbe t 24	Kasab a deyn-i müsb et 170	Marmik deyn-i müsbet 15	Sökeoğ lu deyn-i müsbet 20	Terzi Araboğl u deyn-i müsbet 100	Saraç Ali Ustaya deyn-i müsbet 20		
Şehr-i cı Hafız deyn-i müsbe t 200	Halil Hacı Serve r deyn-i müsb et 120	Kürdoğlu kayınvalid esine deyn-i müsbet 100	Kırlu Halil deyn-i müsbet 8	Tahsin kızının oğlu deyn-i müsbet 350	Penbe çekirdiği deyn-i müsbet 750		

Demür ci Dervişe deyn-i müsbe t 5	Pişe (?) Arab deyn-i müsbe t 10	Dülger Mehmed e deyn-i müsbe t 10	Dülger Hamza ya deyn-i müsbe t 45	Öşür bakayas ı deyn-i müsbe t 227	İslambol luya deyn-i müsbe t 260	Şekero ğlu deyn-i müsbe t 300	Boyacı Ahme d deyn-i müsbe t 250
Babuci Aleksa ndır deyn-i müsbe t 400	Kasap Hacı Hüsey in deyn-i müsbe t 2	Kasarlı Hacı Mehmed deyn-i müsbe t 2000	Helvacı oğlu Hacı İbrahi m deyn-i müsbe t 400	Ali Balioglu serhate deyn-i müsbe t 500	İslambol luya Galata kapan nazırı Hacı Ali Ağa zeamet bedelin den baki kalan deyn 100		
Cem'a n Yekûn 14311							

Sobice Kazası'nda yaşayan Cihanzâde Abdülaziz Bey'in vefatı [1227 Rebiülahir (1812-1813)] üzerine yapılan muhalefat (terake) kaydı Cihanzâdenin hayatı hakkında ipuçları vermektedir. Cihanzâde Abdülaziz Efendinin muhalefat kaydından aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılabilir:

Taşınır Mallar:

Hayvanlar: Deve, öküz, katır, inek, at gibi yük ve tarım hayvanları (toplam 2172 kuruş).

Silahlar: Gümüşlü tüfenk, çifte demir tüfenk, piştov, bıçak (yaklaşık 670 kuruş).

Ev Eşyaları: Yastık, minder, kilim, perde, seccade, oda yastığı, pencere perdesi, yorgan, döşek, kahve ibriği.

Lüks Eşyalar: Samur kürk, sansar paçası, Anadolu nafe köhne kürk, mercan tepsi, gümüşlü eşyalar (su taşı, döşeme, macun kaşığı), tombak fincan, sim saat, imame.

Giyim: Çuka şalvar, çağşur, ihram, gömlek, entari, abdest futası, dizlik, mintan.

Mutfak Eşyaları: Kahve değirmeni, bakır fırın, tencere, kapaklı sahan, güğüm, leğen.

Kitaplar: Mushaf-ı Şerif (Kur'an-ı Kerim), Ferhad ve Şirin hikayesi, Dürr-i Mecnun (ansiklopedik bir kitap), mecmua, Battal Gazi hikâyeleri.

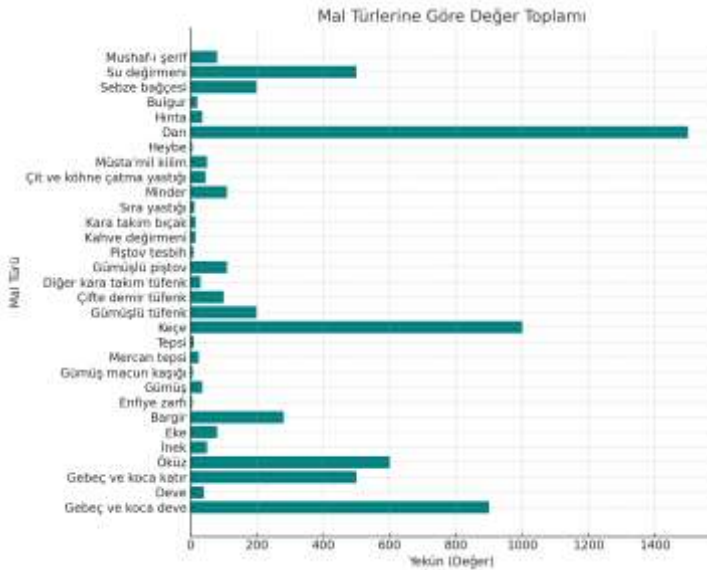
Taşınmazlar (Gayrimenkuller ve Arazi):

Cincin köyünde bir konak (1500 kuruş).

Sobice Kazası'nda toplam 707 dönüm arazi.

162 dönüm bakla tarlası.

Grafik 1: Cihanzâde Abdülaziz Efendinin Muhallefatının Mal Türlerine Göre Değer Dağılımı

Bu grafikte, tereke defterinde kayıtlı malların ekonomik değerlerine göre sıralaması sunulmuştur. Dikkat çeken kalemler:

- Darı: 1.500 kuruş ile en yüksek kıymete sahip ürün.
- Keçe (yün ürünü): 1.000 kuruş ile ikinci sıradadır.
- Hayvanlar (deve, öküz, katır gibi) da yüksek ekonomik değer taşımaktadır.
- Silahlar, kıymetli eşyalar (gümüşlü piştov, tüfenk) ve dini eserler de terekeye çeşitlilik kazandırmaktadır.

Borç Durumu:

Toplam borç: 14.311 kuruş

Borçların dağılımı:

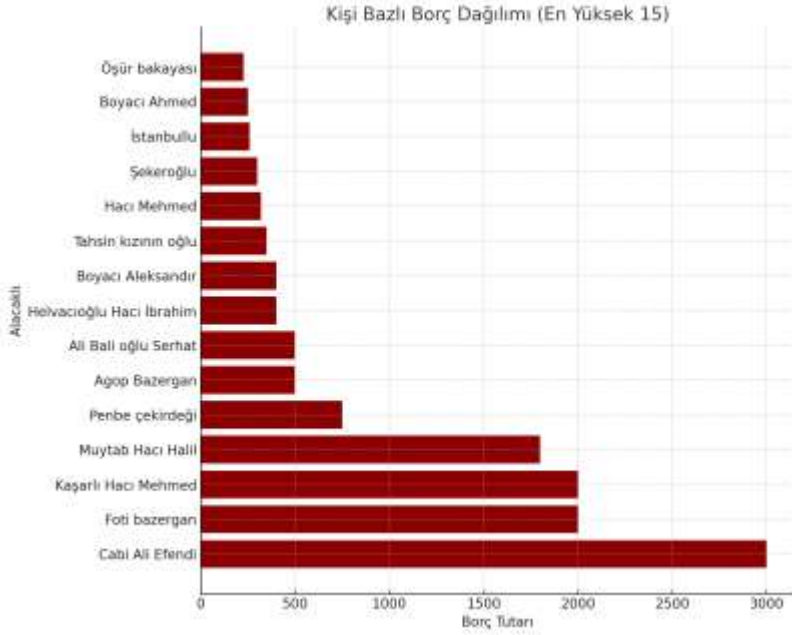
Belgede toplamda 14.311 kuruşluk borç kaydı yer almaktadır. En fazla alacaklı olan kişiler arasında şunlar öne çıkmaktadır:

- Cabi Ali Efendi (3.000 kuruş)
- Foti Bazergan (2.000 kuruş)
- Kaşarlı Hacı Mehmed (2.000 kuruş)
- Muytab Hacı Halil (1.800 kuruş)

Borçlular arasında ticaretle uğraşanlar (bâzergânlar), zanaatkârlar (terziler, boyacılar, saraçlar) ve dini şahsiyetler yer almaktadır.

Bunların yanında Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin "öşür bakayası" (vergi borcu) olduğu da görülmektedir.

Grafik 2: Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin Borçları (En Yüksek 15 Borç Kalemi)

Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin muhallefat kaydı, onun varlıklı bir kişi olduğunu açıkça göstermektedir. Sahip olduğu geniş araziler, konağı ve hayvanları, onun büyük bir toprak sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Gümüşlü eşyalar, kürkler ve mercan tepsi gibi değerli eşyalar, Osmanlı toplumunda yüksek statü göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca, Osmanlı'da varlıklı ailelerin köle ve cariyelere sahip olması yaygın bir durumdu. Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin cariyeye sahibi olması da onun ekonomik gücünü ve sosyal statüsünü daha da pekiştiren bir unsurdur. Mushaf-ı Şerif ve mecmualar gibi dini ve edebi eserler ise, onun kültürel ve entelektüel birikimine işaret etmektedir⁴⁸.

Cihanzâde Abdülaziz'in ölümünden sonra, mirasçılarının devlet hazinesine (Darphane-i Amire) 125.000 kuruş ödeme yapması gerektiğine dair bir ferman yayımlanmıştır⁴⁹. Bu ödeme, birkaç sebepten kaynaklanabilir. Bunlardan ilki, devlete olan bir borcun tahsili: Osmanlı'da, bazı zengin ayan ve beyler devlete borçlu olabilir ve bu borç ölüm sonrası mirasçılarından talep edilirdi. İkincisi vergi yükümlülüğü:

⁴⁸ BOA., D.BSM.MHF.d.13194.

⁴⁹ BOA., C.ML. 766/31206.

Büyük mülk sahiplerinin ölümü sonrası, mirasçılarından belirli bir meblağın devlete ödenmesi gerekiyordu. Son olarak da iltizam veya malikâne sistemine dayalı bir ödeme: Eğer Cihanzâde Abdülaziz, devlete ait bir vergi toplama yetkisini (iltizam veya malikâne sistemi) elinde bulunduruyorsa, vefatı sonrası kalan hesapların kapatılması için bir ödeme talep edilmiş olabilir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Hanzade" sülaleleri, Cengiz Han soyundan geldiklerini iddia eden ve Osmanlı topraklarına sığınan Türk-Moğol hanedanlarının bâkiyeleridir. Bu aileler XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren Osmanlı sosyal yapısında özel bir statü kazanmıştır. Aydın bölgesinde büyük bir nüfuz elde eden Cihanoğlu ailesi, XVI. yüzyılda Koçarlı'da ortaya çıkmış ve XVIII. yüzyıldan itibaren bölge siyasetine yön vermeye başlamıştır. Cihanzâdelerin kökeni 1522'de Aydın'ın Amyzon (Mazın) bölgesine dayandırılmakta olup, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Koçarlı Ovası'na yerleşerek güçlenmişler, tarım ve ticaretle uğraşarak bölgenin önde gelen ailelerinden birisi olmuşlardır.

Cihanzâdeler, Menderes Türklerinden olup, Aydın Güzelhisarı ve Sobuca âyanları olarak Osmanlı arşivlerinde geçmektedir. XVI. yüzyılda Koçarlı'da ortaya çıkan aile, XVIII. yüzyılda Aydın siyasetinde önemli bir güç haline gelmiştir. Devlet kademelerinde "voyvoda", "âyan", "kadı" ve "muhasıl vekili" gibi görevler üstlenmişlerdir.

Aile içinde özellikle Cihanoğlu Mehmet, Mustafa, Abdülaziz, Hüseyin ve İbrahim dikkat çeken isimlerdir. Ailenin bölgesel etkinliği zamanla genişleyerek Aydın, Sobuca, Cincin, Haydarlı, Dedeköy ve Rodos, Girit, Midilli gibi yerlerde de etkili olmuştur. Cihanoğlu Abdülaziz'in oğlu Mehmet Bey döneminden itibaren aile hakkında daha düzenli bilgilere ulaşılmaktadır. Mehmet Ağa, 1736 tarihli vakfiyesiyle ilk "ayanlık" unvanını elde etmiş ve geniş topraklara sahip olmuştur. Arşiv kayıtlarında hakkında eski tarihli ve kronolojik veriye ulaşılan "Cihanzâde", Abdülaziz Efendi olduğu için bu çalışmanın konusu; Abdülaziz Efendinin hayatıyla beraber taşra teşkilatında önemli bir yere sahip olan ayanlık müessesesini araştırmaktır.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılındaki taşra yönetiminde hem idari hem de askeri yönden önemli bir figürdür.

O, hem Osmanlı Devleti'ne asker temini konusunda hem de yerel yönetimde önemli görevler üstlenmiştir. Abdülaziz Efendi'nin özellikle 1770 Moskof Muharebesi sırasında asker tedariki konusundaki faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin askeri yapısındaki dönüşüme katkıda bulunmuş ve ayanların askeri organizasyonlardaki rolünü güçlendiren bir unsur olmuştur. Bu süreçte, Osmanlı merkezi yönetimi ile ayan arasındaki ilişkiler çeşitli anlaşmazlıklar ve uzlaşmalar çerçevesinde ilerlemiştir. Abdülaziz Efendi'nin bu süreçteki rolü, Osmanlı taşra idaresinde âyanın yetkilerinin giderek artmasının bir göstergesidir. Savaş zamanlarında asker temin eden ve bu sayede merkezi otoriteye destek veren bu yerel liderlerin, Osmanlı Devleti'nin kırsal bölgelerdeki yönetim anlayışında kalıcı bir etkisi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Cihanzâde Abdülaziz Efendi, Osmanlı taşrasında artan yerel gücün önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir.

Onun hayatı, Osmanlı taşra aristokrasisinin tipik bir örneğini sunmaktadır. Geniş topraklara sahip olması, lüks eşyalar ve değerli mallar bulundurması, onun yüksek statülü bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Muhallefat kayıtları, onun zengin bir miras bıraktığını ve bu mirasın dönemin sosyo-ekonomik yapısını yansıttığını ortaya koymaktadır. Sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mallar, Osmanlı toplumunda mülkiyet ilişkilerini anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vakıf sistemi, sosyal yardımlaşma ve eğitim alanlarında büyük rol oynamaktaydı. Bu nedenle Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin vakıf yönü, onun toplum üzerindeki uzun vadeli etkisini ortaya koymaktadır. Özellikle eğitim alanına yaptığı katkılar, Osmanlı toplumunda bilginin yayılması ve dini eğitimin güçlenmesine hizmet etmiştir. Buna binaen, Abdülaziz Efendi'nin vakıf faaliyetleri de onun Osmanlı toplumuna katkılarının önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Aydın bölgesinde inşa ettirdiği cami, medrese gibi yapılar, onun sadece bir askerî ve idari figür olmadığını, aynı zamanda bölgenin sosyal ve kültürel kalkınmasına da önem veren bir lider olduğunu göstermektedir.

Cihanoğlu ailesi, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde önemli bir rol oynayan güçlü ayan ailelerinden biri olmuştur. Ekonomik ve siyasi etkinlikleriyle Osmanlı merkezî yönetimi ile yerel gücün arasında bir denge unsuru haline gelmiş, ancak XIX. yüzyıldaki reformlarla gücünü

kaybetmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının taşra yönetimindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir. Cihanoğlu ailesinin tarihi, Osmanlı taşra yönetiminin dinamiklerini ve yerel güçlerin merkezi otoriteyle olan ilişkilerini anlamak için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Cihanzâde Abdülaziz Efendi'nin mirası, sadece maddi varlıklarla sınırlı değildir. Onun askeri, idari ve hayırsever faaliyetleri, Osmanlı taşra yönetiminin dinamiklerini ve bu dönemdeki toplumsal yapıyı anlamak açısından değerli bir perspektif sunmaktadır. Özellikle ayanların merkezi otoriteyle olan ilişkileri, taşrada güç dengelerinin nasıl şekillendiği ve bu süreçte ailelerin nasıl bir rol üstlendiği, Abdülaziz Efendi'nin hayatı üzerinden incelenebilir.

Osmanlı merkez idaresi ile taşra yönetimi ilişkisi bağlamında Aydın Sancağı örneği olan bu çalışmanın, Osmanlı coğrafyasındaki diğer ayan ve/veya hanzade ailelerinin araştırmalarına bir nebze de olsa katkı sağlaması temennisiyle.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- AE.SSLM.III (Ali Emiri Selim III), 364/20805, 406/23376.
 C. AS. (Cevdet Askeriye), 42351/973, 48675/1101, 29082/693, 1101/48675,973/42351, 693/29082.
 C.EV. (Cevdet Evkaf), 470/23769, 475/24041, 349/17740, 268/13671.
 C.MF. (Cevdet Maarif), 179/8932, 74/8656.
 C.ML. (Cevdet Maliye), 766/31206.
 D.BSM.MHF.d. (Başkanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Defteri, Başmuhasebe, Muhallefat Halifelîği Defteri), 13194.

Kitaplar ve Makaleler

- Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), Ankara, 1963, s. 51-61.
 Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*. Ankara, 1999.
 Arel, Ayda, "Aydın ve Yöresinde Bir Ayan Ailesi ve Mimarlık; Cihanoğulları", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, Sempozyumu*, Ankara, 1993, s. 187-221.

Barnes, John Roberts, *An Introduction To Religious Foundations in The Ottoman Empire.*, 1986.

Bizbirlik, Alpay-Gacar, Anıl, “Osmanlı Devleti’nde Tereke Kayıtları ve Tereke Kayıtlarının Muhasebeleştirilmesi: Rusçuk Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi*, 29 (4), Manisa, 2022, s. 629-641.

Bozkurt, Fatih, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Kayıtları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11 (22), İstanbul, 2013, s. 193-229.

Cengiz, Ahmet, R. 1305, H. 1308, 1313, 1315, 1316, 1317, 1323 ve 1326 Tarihli Salnamelere Göre Aydın Sancağı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 1999.

Cezar, Yavuz, “Bir Ayan’ın Muhallefatı”, *Belleten*, 41 (161), Ankara, Ocak 1977, s. 41-78.

Dağlı, Murat, “18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti”, *Osmanlı Araştırmaları*, 55, İstanbul, 2020, s. 145-180.

Demir, Volkan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları: 1750-1800*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2004.

Emecen, Feridun, “Aydın”, *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 235-237.

Ertaş, Mehmet Yaşar-Kılıçaslan, Hacer, “18. Yüzyılda Bir Ayan Ailesi: Hasançavuşzadeler”, *Tarih Dergisi*, 83, İstanbul, 2024, s. 21-66.

Erünsal, İsmail E., “Hafız-ı Kütüb”, *DİA*, 15, İstanbul 1991, s. 95-98.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul, 2005.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul, 2003.

Gökbel, Asaf-Şölen, Hikmet, *Aydın İli Tarihi: Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*. Aydın, 1936.

Gümüüş, İlker, “Cihanzâde Ailesi Vakıfları”, *Erdem*, 82, Ankara, 2022, s. 46-78.

Gümüüş, İlker, *Cihanoğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2015.

İnalcık, Halil-Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. II, İstanbul, 2004.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*. London, 1973.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul 2003.

Kırımlı, Hakan, “Kırım Hanlığı Tarihinde ‘Çoban Geraylar’ Meselesi”, *Belleten*, 84 (299), Ankara, 2020, s. 243-260.

Koçarlı Guide, İzmir, 2001.

Mert, Özcan, “Ayan”, *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 195-198.

Nagata, Yuzo, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*. İzmir, 1999.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul, 2020.

- Özcan, Abdülkadir, “Kapıcı”, *DİA*, 24, İstanbul 1991, s. 345-347.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. Ankara, 2004.
- Öztürk, Nazif, “Mütevelli”, *DİA*, 32, İstanbul 1991, s. 217-220.
- Robert Zens, “Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)”, *History Studies*, 3 (3), Ankara, 2011, s. 433-447.
- Sarıbey, Aysun, *Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2013.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgâtı*, İstanbul 1986.
- Texier, Charles, *Küçük Asya: Coğrafya ve Tarih*. İstanbul, 2002.
- Tombuloğlu, Tuba, “Timurlu Devletinde Kadın ve Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 70, Erzurum, 2021, s. 375-400.
- Uğur, Abdullah, “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (2), Ankara, 2003, s. 41-62.
- Uğur, Abdullah, “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”, *Tarihsel Süreçte Aydın*. Aydın, 2012.
- Urfalıoğlu, Nur, “Sebil”, *DİA*, 36, İstanbul 1991, s. 249-251.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*. Kuruluştan İstanbul’un Fethine Kadar, 1, Ankara, 1947.
- Üstündağ Özdemir, Nagehan, “Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Current Research in Social Sciences*, 4 (1), İstanbul, 2018, s. 29-38.